

SELÇUK SULTANI MAHMUD BİN MELİK ŞAH'A ÂİD BİR DİNAR

İbrahim Artuk

İstanbul Arkeoloji Müzesi sikke kabinesinde bulunan, Selçuk Sultanı Mahmud bin Melik Şah'ın (485-487=1092-1094), çok nadir bir dinarından bahsetmek istiyoruz. Sikké 24 ayar ve 3,809 gram ağırlığında ve 27 milimetre kutrundadır. Müzeye ne şekilde geldiği hakkında hiç bir kayda sahib değiliz. Sikkenin ön yüzünde ve ortada:

قبح
لا اله الا الله
والدين
المقننى بامر الله
السلطان المعظم
بمحمد بن ملكشاه

İç dairede 486 senesinde Selçukluların başşehri olan İsfahan'da kesildiğini gösteren şöyle bir yazı okunmaktadır. Dış dairede:

الله الامر من قبل [ومن بعد] ويؤمند يفرح المؤمنون بنصر الله (Kuran, XXX, 3,4)
Arka yüzünde ve ortada:

ايلى ارسلان
محمد رسول الله
السلطان الاعظم
محي الدنيا والدين
اسماعيل بن اب
ستفريك

Dışında:

محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون (Kuran, IX, 33)

Tarihi araştırma: Dinarın ön yüzünde adını okuduğumuz Büyük Selçuk Sultanı Mahmud bin Melik Şah (480) 1087 senesinde Terken Hatundan dünyaya geldi¹. Sultan Melik Şah'ın en küçük oğludur. Babası Bağdad'da öldüğü zaman takriben 4 yaşında idi. Çok haris ve desiseci olan annesinin sözü, babasının zamanında çok nâfiz idi. Terken Hatun zevcinin ölümünü, küçük yaşındaki oğlu Mahmud lehine emirlerin biatını ve zamanın halifesi olan al-Muhtadî bi-Amr Allâh'ın tasdikını elde etmeden, bildirmedii. Halife çocuğun saltanatını kabul ve fakat hutbenin kendi adına okunmasını, emir Anz'ın ordunun başına ve memleketin asayişine memur edilmesini ve Tac al-Mulk'un emrine göre hareket etmesini şart kıldı. Hatun halifenin bu isteğine muhalefet etmek istedi; Fakat imam Abu Hamid al-Gazalî Terken hatuna, çocuğun küçük olduğunu ve bu için şer'an böyle olması lâzımgeldiğini anlattı. Bu suretle 22 Şevval 485 senesi Cuma gününde namına hutbe okunarak, sikkede gördüğümüz gibi, *ناصر الدنيا والدين* lakabını aldı. Ayrıca durum Haremeyn şerifine bildirilerek orada da adı hutbede okundu². Bundan sonra Terken Hatun İsfahan'da bulunan büyük şehzade Berkıyaruk'un tevkifi için emir gönderdi ve İsfahan'a gitti. Melik Şah'ın ölüm haberi duyulur duyulmaz, maktul vezir Nizâm al-Mulk'un taraftarları ayaklanarak Berkıyaruk'u hapisten çıkararak namına hutbe okuttular. Terken Hatunun oğlu Mahmud ile beraber İsfahan'a yaklaştığını gören Barkıyaruk, Nizâm al-Mulk'un taraftarlarıyla birlikte Rey'e geçti. İşte bu sıralarda askerler vezir Tac al-Mulk'den birikmiş malları istediler. Vezir bunların istedikleri malları getirmek için o civarda bulunan (رجين) kalesine çıktı. Fakat Nizâm al-Mulk'un memlûklerinden çekinerek

¹ İbn al-Aşîr, *al-Kâmil fi tārîh*, cild 9, s. 125. Taftac Hanın oğlu Şems al-Mulk Alp Aşlan'ın kızı ile evlenmiş ve amcası İsa Hanın kızı Melik Şah'a vermiştir ki bu kadın Celâliye Hatun adını alan Terken Hatun'dur. Müverrih Aynî'nin *İkûd al-cumân fi tārîh-i ehlaî-zamân*'ının, Topkapı Sarayı Üçüncü Ahmed Ktb. 2912 numârada kayıtlı bulunan nüshasındaki kayıd (cild 3, varak 201), E. de Zambaur, *Manuel de généologie et de chronologie pour l'histoire de l'islam*, Havnore 1927, s. 207'e uymaktadır.

² İbn al-Aşîr, cild 10, s. 83; al-Nuvayrî, *Nihâyet al ereb fi janûn al-edeb*, Ayasofya kütübhanesi, No. 8525, cüz 24, varak 209; Abu'l-Farac, *Târîhi muhtasar al-duval*, Beyrut 1890, s. 337; İbn Haidûs, *Kitâb al-'ibar ve diwân al-mübtadâ*, cild 3, s. 473.

inmekden vazgeçti. Bunun üzerine askerler hazinesini yağma ettilerse de değerli bir şey bulamadılar. Terken Hatunun İsfahan'a geldiğini gören Tac al-Mulk' Hatunun yanına geldi. Kale muhafızı

Mahmud b. Melik Şah'ın sikkesi

tarafından hapse atıldığını ve bir kolayını bularak buradan yanına geldiğini anlattı, hatun mazeretini kabul etti. Şehzade Berkıyaruk'un Rey'e gelmesi üzerine *عرش النظامی* beraberindeki ümera ve askerler tarafından karşılandı. Bunların bu şekilde hareket etmelerine sebep, eskiden beri kalblerinde Tac al-Mulk'e karşı olan kinleri idi. Zira Nizâm al-Mulk'ün katlini ona isnad ediyorlardı³. Hepsi birleşerek Taberek kalesini muhasara ettiler ve zorla aldılar. Bunun üzerine Terken Hatun Berkıyaruk ile harbetmek üzere ordu sevketti. Zilhicce ayının sonlarına doğru iki taraf arasında Berucird'in yakınlarında karşılaştılar. Terken Hatunun idaresinde bulunan *بهرد* Gümüştekin gibi ümera Berkıyaruk'un tarafına geçtiler. Bu savaş Terken Hatunun mağlubiyetile netiyelendi. Berkıyaruk kaçan bu orduyu İsfahan'a kadar takiyb etti. Aldığı esirler arasında vezir Tac al-Mulk de bulunuyordu. Berkıyaruk onu kendine vezir yapmak istedi. Fakat Nizâm al-Mulk'un taraftarları buna şiddetle mümanaat ile Tac al-Mulk'un üzerine atılarak feci bir şekilde öldürdüler (Muharrem 486). İsfahan'da mahsur kalan Terken Hatun uzun süren bir muhasaradan sonra Berkıyaruk'la sulh akdetmeğe mecbur oldu. Bu muahede mucibince İsfahan ve Fars eyâletleri kendisile oğlu Mahmud'a bırakılıyor, Berkıyaruk ise sultan olarak tanılıyor ve diğer vilâyetler onun hükmü altına giriyordu. Bu barış uzun sürmedi. Zira Terken hatun oğlu Mahmud'un saltanatının emniyeti için Berkıyaruk'un vücudunu kaldırmak isti-

³ İbn al Aşîr, cild 10, s. 89. İmadeddin İsfahani, *Irak ve Horasan Selçukileri Tarihi*, (Kıvameddin Bursian trc. 1943) s. 84; al Nuveyri, cüz 24, varak 203.

yordu. Bu maksadla Berkıyaruk'un Erzincan valisi olan İsmail bin Yakutî bin Davud ile evlenmek arzusunu gösterdi ve İsmail'i Berkıyaruk'un üzerine saldırdı (486) 1193 senesinde Karac yakınlarında yenilerek İsfahan'a sığınan İsmail, Terken Hatun tarafından iyi karşılandı. Hattâ namını hutbede okuttuğu gibi oğlu sultan Mahmud bin Melik Şah'dan sonra ismini sikkeye kazdırdı. İbn al-Aşîr bu mesele hakkında şöyle diyor:

فأهزم اسمعيل وعسكره وتوجه الى اجهان فأكرمته تركان خاتون وخطبت له
وضربت اسمه على الدينار بعد انبها محمود بن ملكشاه⁴

Yâni İsmail ve askeri kaçarak İsfahan'a gitti. Terken Hatun kendisine ikram etti ve namına hutbe okuttuğu gibi oğlu Mahmud'dan sonra ismini sikkeye bastırdı. Bu kaydın sikkemize uyduğu görülmektedir. Yalnız sikkedeki *بن الب سنقریک* ifadesi, İsmail'in babası Yakutî'nin asıl isim ve şöhretini meydana koymaktadır. Daha sonra İsmail, Terken ve Mahmud'dan ayrılıp Rey'de bulunan kızkardeşi Zübeyde ve oğlu Berkıyaruk'un yanına gitti. Fakat fena niyeti tahakkuk ettiğinden ümeradan Candar Gümüştekin, Aksungur ve Buzan tarafından öldürüldü⁵ (10 Muharrem 487). Şubat 1094 de al-Muktedî'nin ölümünden 3 gün sonra al-Mustazhır Billah halife oldu. Berkıyaruk adına hutbe okunmakta devam etti. Aynı senede Tutuş, Mezopotamya'ya şarkî Anadolu ve Azarbaycan'dan geçerek Hemedan üzerine yürüdü. Berkıyaruk'un yerine Bağdad'da sultanlığını ilân etti. Terken Hatun Tutuş ile birleşmek üzere İsfahan'dan ayrıldı. Fakat hastalandığından geriye döndü ve Ramazanda öldü. Berkıyaruk kardeşi Mahmud'a sığınmak zaruretinde kaldı. Mahmud kardeşini iyi karşıladı. O esnada bâzı ümeranın tezviri ile Berkıyaruk tevkif edildi. Gözlerine mil çekilmesi için karar altına alınmışken Şevval sonlarında Mahmud çiçek hastalığına yakalandı ve birkaç gün içinde öldü. Berkıyaruk ölümünden kurtularak yeniden sultan ilân edildi⁶.

⁴ İbn al-Aşîr, cild 10, s. 92; Aynı, cild 3, varak 211.

⁵ İbn al-Aşîr, cild 10, s. 93; Aynı, cild 3, varak 211.

⁶ İbn al-Aşîr, cild 10, s. 97; Al-Nuveyri, cüz 24, varak 210; İbn al-Kesir, *al-Bidāya ve'l-nihāya*, Ayasofya kütüphanesi No, 3001, cild 3, varak 487; Abu'l-fîza, *Tarih al muhtasar fi ahbar al-beşer*, cild 2, s. 215-16; Şadraddin Ebul-Hasan 'Ali İbn Nâsir b. 'Ali El-Huseyafî, *Ahbârü 'd-devletî 's-Selçukiyge*, T. Tarih K. yayınlarındaa, Ankara 1943. s. 52,